

SÚ INDIVIDUÁ ZLOŽKAMI MYŠLIENOK?

PAVEL CMOREJ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

V tomto článku by som chcel reagovať na niektoré myšlienky state [10] J. Raclavského, uverejnenej v 7. minuloročnom čísle *Filozofie*. Ako sám píše v úvodnom odseku, hlavnou témou jeho príspevku je otázka, „jakým spôsobom se vyskytují individua v myšlenke-propozici“, pričom hneď na začiatku odlišuje russellovské chápanie, podľa ktorého „individuum je složkou propozice“, od fregeovského chápania, podľa ktorého „složkou propozice-myšlenky nikdy není individuum jako takové, vždy jen jeho nepřímý zastupce“ ([10], 669). Svoje úvahy rozvíja na pozadí pojmového aparátu logiky a sémantiky českého logika P. Tichého, pričom sa snaží ukázať, že Tichého teória významu prichádza s lepšou koncepciou než „Russellianismus a Fregeanismus“. Obávam sa, že čitateľ, ktorý Tichého koncepciu dôvernejšie nepozná, môže pri sledovaní diskusie vedenej v tomto pojmovom rámci naraziť na prekážky, ktoré ho odradia od jej ďalšieho sledovania, a preto sa pokúsím jej ústredný problém trochu odľahčiť a podať v prístupnejšej podobe.

Raclavského problém *spôsobu*, akým sa individuum vyskytuje v myšlienke, odsuňme zatiaľ bokom a sústreďme sa na otázku, či individuum môže byť zložkou myšlienky. Odpoveď na túto otázku závisí od chápania individua a povahy myšlienky. Pod individuum môžeme rozumieť a) fyzický, časopriestorový predmet (jednotlivinu), akým je napríklad sopka Etna či Raclavský, alebo b) nejakú abstraktnú entitu mimo času a priestoru, akou je napríklad zmysel či význam jazykového výrazu, číslo alebo množina.

Mentálne myšlienky. Myšlienky sa zvyčajne pokladajú za mentálne entity, isté stavy či procesy, ktoré prebiehajú v našej mysli a spravidla sú späté s vnútorným používaním jazyka. Sú to všeobecne známe fenomény nášho duševného života, ktorými sa v kontexte tohto článku nemusíme podrobnejšie zaoberať. Položme si teraz otázku, či *jednotlivina*, akou je napríklad Etna, môže byť zložkou myšlienky, že Etna je sopka (Es).¹

Názor, že Etna je časťou tejto myšlienky, je očividne neprijateľný. Mentálne myšlienky vznikajú a pretrvávajú v našej mysli, nerozlučne späté s centrálnou nervovou sústavou nášho tela. Keby Etna bola zložkou tejto myšlienky, musela by byť časťou našej mysle, resp. procesu, ktorý v nej prebieha pri prežívaní myšlienky o Etna. Absurdnosť tejto predstavy znásobuje dôsledok, že ak si túto myšlienku pomyslí súčasne viacej osôb, v hlave každej z nich sa vynorí celá Etna. Aspoň dve Etny by existovali vlastne aj vtedy, keď na ňu myslí len jeden človek: jedna na Sicílii a druhá v jeho hlave. V odvodzovaní absurdných dôsledkov nemusíme azda pokračovať. Sotva sa nájde čitateľ, ktorý by vážne zastával názor, že mentálne myšlienky obsahujú ako svoje zložky fyzické predmety, na ktoré zameriavame svoju pozornosť, keď o nich uvažujeme. Nezastával ho, samozrejme,

¹ Skratku Es budem používať len na označenie *mentálnej* myšlienky, že Etna je sopka.

ani jeden z autorov, o ktorých som sa priamo či nepriamo zmienil v prvom odseku, a nehľási sa k nemu ani Raclavský. Keď títo autori hovoria o myšlienkach, nemajú na mysli mentálne entity jestvujúce v istých intervaloch v našej myslí alebo ako isté dispozície v našom podvedomí, ale skôr ich abstraktné, ideálne koreláty, ktoré existujú v *istom zmysle* nezávisle od našej mysle. Názory na stupeň ich nezávislosti od človeka a jeho činnosti môžu byť rôzne. Kým dôsledný platonik je presvedčený, že ideálne myšlienky sú od nás úplne nezávislé, umiernený platonista ich pokladá za ľudský výtvor, ktorý získava svoju nezávislosť až po svojom vzniku alebo etablovaní sa určitého systému abstraktných entít, v ktorom ideálne myšlienky existujú.

Ideálne myšlienky. Na pojem ideálnej myšlienky, alebo aspoň na jeho náznak, možno naraziť nielen vo filozofických úvahách, ale aj pri bežnom používaní jazyka. Napríklad keď si dve osoby O_1 a O_2 v tom istom čase pomyslia Es, zvyčajne povieme, že osoba O_1 si pomyslela *to isté* ako osoba O_2 , a to, že Etna je sopka. Môžeme však povedať, že myšlienkový proces, ktorý pritom prebehol v myslí osoby O_1 , je *ten istý* ako pochod, ktorý sa odohral v hlave O_2 ? Inými slovami, môžeme tvrdiť, že myšlienka Es v myslí O_1 je totožná (identická) s myšlienkou Es v myslí O_2 ? Zrejme ide o *dva* rôzne procesy, z ktorých jeden *môže* existovať nezávisle od tohto, čo si práve myslí druhá osoba. Ak si myšlienku Es pomyslí súčasne sto ľudí, tak hoci si všetci budú myslieť *to isté*, v ich myšliach prebehne dohromady sto rôznych myšlienkových pochodov. Takže ak chceme byť konzistentní, nemôžeme tvrdiť, že *to isté* tu predstavujú myšlienky v psychologickom zmysle slova, pretože *to isté* je tu len *jedno*, kým mentálnych myšlienok je vždy toľko ako ľudí, ktorí si ich pomyslia. Narážame pritom na neurčitý predpoklad, že okrem mentálnych myšlienok existuje aj čosi, čo nás oprávňuje konštatovať, že všetky osoby, ktoré si pomysleli, myslia alebo pomyslia, že Es, si pomysleli, myslia alebo pomyslia *to isté*. Nejasne sa tu predpokladá existencia entity, ktorá zachytáva to, čo majú pomyslenia, že Es, spoločné, entity, ktorá je stabilnejšia než prchavé, niekoľko sekúnd trvajúce mentálne akty. Touto entitou je vlastne *obsah* jednotlivých pomyslení, ktorý nám umožňuje konštatovať, že dve osoby si pomysleli alebo môžu pomyslieť *to isté*. Rôznym pomysleniam, že Es, zodpovedá jeden a ten istý obsah.

V prípade pomyslenia, ktoré možno vyjadriť v nejakom jazyku, jeho obsahom je vlastne *význam* výrazu, ktorým možno vyjadriť to, čo si myslíme. Význam nie je časopriestorová entita, jednotlivina ako Etna alebo Raclavský. Nemôžeme povedať, že v tom a tom čase sa nachádza na tom a tom mieste. Nie je to ani fyzická, ani mentálna, ale ideálna, abstraktná entita. Stotožnenie významu s mentálnou myšlienkou vedie k neprijateľnému psychologizmu v logike, matematike i sémantike, ktorý presvedčivo vyvrátil už Frege a po ňom Husserl.² Otázka, či ideálne objekty sú produktom abstrakčnej činnosti človeka,

² Vo svojej prvotine *Philosophie der Arithmetik* (1891) s podtitulom *Psychologische und logische Untersuchungen* Husserl ešte podliehal psychologizmu. Pravdepodobne pod vplyvom Fregeho kritiky, o ktorej sa vo svojich prácach veľmi nezmieta, túto názorovú pozíciu opustil a prešiel k antipsychologizmu, čo sa odrazilo aj na utváraní jeho fenomenológie (pozri napr. český preklad jeho monografie

alebo sú to prvky od nás nezávislej platónskej ríše ideí, ktorú postupne objavujeme a skúmame, je v kontexte našich úvah irelevantná. Významy výrazov môžeme jednoducho postulovať ako známe entity, ktoré sa osvedčujú pri analýze jazyka a riešení niektorých problémov jeho sémantiky a filozofie. Našu pozornosť obmedzíme na významy oznamovacích viet, čiže výrokov, a pod *ideálnou myšlienkou* budeme ďalej rozumieť iba význam *výroku*. Keďže ďalej budem uvažovať prevažne o ideálnych myšlienkach, prívlastok „ideálna“ či „abstraktná“ budem často vynechávať. Budem tiež predpokladať, že každý výrok vyjadruje iba jednu myšlienku, t. j. že má iba jeden význam. Myslím, že tieto zjednodušenia si môžeme v našich úvahách dovoliť bez obáv z prílišného zúženia témy a dosahu získaných záverov.

V nasledujúcich úvahách môžeme našu pozornosť obmedziť na významy jednoduchých výrokov tvaru „m je P“ (v jazyku logiky: „P(m)“), v ktorých sa individuú označenému menom „m“ pripisuje vlastnosť označená predikátom „P“. Významom výroku „m je P“ je myšlienka, že m je P (resp. že m má vlastnosť P). Takým výrokom je napríklad veta „Etna je sopka“ (ďalej len „S(e)“) alebo „J. Raclavský uteká“ (ďalej „U(r)“)³. Každá z týchto viet vyjadruje istú myšlienku, ktorú môžeme pokladať za jej význam. V logickej sémantike i filozofii jazyka sa tento význam niekedy nazýva *propozíciou*, pod ktorou budem rozumieť štruktúrovanú entitu zloženú zo zložiek zodpovedajúcich jednotlivým výrazom uvažovaného výroku spojených podobne ako tieto výrazy vo výroku.⁴ V našom príklade ide o zložky, ktoré zodpovedajú výrazom S, e, U, r. Tieto *významové* zložky budem označovať tučným typom písma, teda symbolmi **S**, **e**, **U**, **r**, a *významy* viet S(e), U(r) symbolmi **S(e)**, **U(r)**. Uvedené významy môžeme vyjadriť v rôznych jazykoch vetami, ktoré sú prekladmi viet S(e), U(r).

Ústredný problém Raclavského state a tohto článku, zúžený na vety S(e), U(r), môžeme teraz formulovať ako otázku: Aká entita zodpovedá menu e v myšlienke (propozícii), ktorú vyjadruje veta S(e), a aká entita menu r v myšlienke vyjadrenej výrokom U(r)? Inými slovami, čo je **e** vo význame **S(e)** a čo **r** vo význame **U(r)**? Môže to byť časopriestorový predmet (jednotlivina), akým je napr. sopka Etna či J. Raclavský, alebo je to nejaká ideálna entita, napr. fregeovský zmysel, prípadne iný „nepřímý zástupce“ individua ([10], 669)? Kým Russell by povedal, že v propozícii zodpovedajúcej vete S(e) sa vyskytuje *sama* Etna (t. j. že **e** = Etna), Frege by namietol, že Etna nemôže byť „komponentom myšlienky“ **S(e)** ([10], 671), lebo v tej sa môže vyskytovať iba jej abstraktný zástupca, zmysel mena e, ktorý Etnu vyčleňuje. Z toho istého dôvodu by Frege nesúhlasil s názorom, že **r** v myšlienke **U(r)** je sám Raclavský.

Logická zkoumání I. Prolegomena k čistě logice.

³ Ak bude z kontextu jasné, že je reč o výrazoch, uvádzané výrazy nebudem dávať do úvodzoviek.

⁴ Podotýkam, že pod propozíciou sa v modálnej a intenzionálnej logike často rozumie funkcia priraďujúca možným svetom alebo dvojiciam <možný svet, časový okamih> pravdivostné hodnoty, ktorá nie je štruktúrovaná.

Frege: Fyzické individuum nemôže byť zložkou myšlienky. Frege mal na odmietnutie Russellovho názoru zrejme viacej dôvodov. Uvediem aspoň dva. V liste Jourdainovi ([8], 40) napísal, že „tá časť myšlienky, ktorá zodpovedá menu ‚Etna‘ [teda **e**], nemôže byť hora Etna samotná... Lebo potom by ktorýkoľvek jednotlivý kúsok stuhutej lávy, ktorý je časťou hory Etna, bol tiež časťou myšlienky“, ktorá je významom vety s menom Etna, v našom príklade vety $S(e)$.⁵ Názor, že kusy lávy, dokonca aj kusy, o ktorých ešte nič nevieme, sú časťami myšlienky **S(e)** (čiže časťami **e**), mu pripadal absurdný.

Druhý dôvod súvisí s významom viet tvaru $m = n$, v ktorých m a n sú rôzne vlastné mená toho istého objektu. Môžu to byť napr. mená toho istého vrchu, ktorý obyvatelia bývajúci v krajine na juh od neho nazývajú Aflou a obyvatelia bývajúci na severnej strane za ním ho nazývajú Atebom. Keby významom mien Afla a Ateb bol vrch, ktorý pomenujú, vo význame vety $Afla = Ateb$ by sa na oboch stranách významu symbolu „=“ nachádzal ten istý vrch, takže už z jej významu by bolo zrejme, že rovnosť $Afla = Ateb$ je pravdivá. Jej pravdivosť možno však zistiť iba empirickým skúmaním, ktoré ukáže, že to, čo jedni nazývajú Aflou, je to isté ako to, čo druhí nazývajú Atebom. Veta $Afla = Ateb$ obsahuje podľa Fregeho „cenný geografický poznatok“, ktorý nie je dôsledkom princípu identity ($x = x$). Hoci mená Afla a Ateb označujú ten istý vrch, vyjadrujú rôzne významy. V terminológii slovenského prekladu state [5] môžeme povedať, že tieto mená majú ten istý denotát, ale vyjadrujú rôzny zmysel, to znamená, že „to, čo zodpovedá menu Ateb ako časti myšlienky, musí byť odlišné od toho, čo zodpovedá menu Afla ako časti myšlienky“ ([8], 41). Nie je to teda dôsledok princípu identity.

K Fregeho argumentom možno pridať zopár ďalších. Naznačím niekoľko problémov, o ktoré by sa mohla opierať argumentácia proti Russellovmu názoru na výskyt fyzických predmetov vo významoch viet. Budem ich ilustrovať na významoch viet $S(e)$, $U(r)$, teda na **S(e)**, **U(r)**. Pripomínam, že **e** je známy geografický útvar, aktívna sopka Etna na východnom pobreží Sicílie, a **r** živý človek, český filozof a logik J. Raclavský. Sú to teda fyzické predmety, ktoré zaujímajú isté miesto v časopriestore, v ktorom sa **r** môže pohybovať, teda meniť svoju polohu.

Významy **S(e)**, **U(r)** sú ideálne entity. Ak prijmeme Russellovu teóriu, musíme akceptovať aj dôsledok, že sú to heterogénne, hybridné útvary zložené z abstraktných entít, vlastností **S**, **U** a fyzických jednotlivín **e**, **r** (lebo v tomto prípade $e = Etna$ a $r = Raclavský$). V tejto súvislosti sa pred nami vynára otázka: Ako môže byť časopriestorový predmet, akým je Etna alebo Raclavský, zložkou významu, ktorý predstavuje entitu jestvujúcu mimo času a priestoru? Azda ako zložka významu stráca vlastnosť nachádzať sa na nejakom mieste? Prestáva byť materiálnym predmetom a stráca všetky vlastnosti, ktoré vyplývajú z jeho fyzickej povahy? Predmet bez týchto vlastností nie je fyzická entita, a teda nie je ani Etnou, ani Raclavským. Alebo sa význam celej vety stáva časopriestorovou entitou, ktorá sa vyskytuje niekde tam, kde sa vyskytuje sopka Etna alebo Raclavský?

Významy **e**, **r** sa môžu vyskytovať v nespočetnom množstve výrokových významov rôznych viet. V mnohých významoch sa môže každý z nich nachádzať na viacerých mies-

⁵ Fregeho text mierne upravujem tak, aby vyhovoval príkladu s vetou $S(e)$.

tach alebo obidva zároveň a každý ľubovoľne mnohokrát. Môže sa však Etna alebo Raclavský vyskytovať na viacerých miestach súčasne? Každý makroskopický fyzický predmet, akým je Etna alebo Raclavský, sa môže v danom okamihu vyskytovať len na jednom mieste.⁶ V akom zmysle by sa mohol takýto predmet *vyskytovať* vo významoch viet obsahujúcich jeho meno? Myslím, že viac výskytov môžu mať iba ideálne objekty, napr. vlastnosti, vzťahy, čísla, funkcie a pod., vyskytujúce sa v zložených významoch viet, ktoré obsahujú ich mená, alebo ideálne jazykové výrazy, ktoré sú zložkami zložených ideálnych výrazov. Pravda, ide tu o úplne iný druh výskytu ako v prípade fyzických predmetov v časopriestore.

Jednotliviny v množinách. S Russellovým názorom na výskyt fyzických predmetov vo významoch viet Raclavský síce nesúhlasí, ale podrobnejšie ho neskúma ani nekritizuje. Svoju kritiku zameral na fregeovskú koncepciu a postavu „pomyselného (byť třeba skutočného) zastáncu Fregeho, ktorý nesouhlasí práve s Tichým“ ([10], 676). K vytvoreniu tejto postavy ho inšpirovala naša korešpondenčná výmena názorov, o ktorej sa zmiňuje v poznámke 11 na s. 676. Táto poznámka, posledný citát i obsah našej diskusie svedčia o tom, že „fregeovcom“ by mal byť vlastne autor tohto článku. Namiesto priamej kritiky, ktorú by som bol prijal rovnako vďačne ako nepriamu, Raclavský dal prednosť kritike názorov zastávaných pomyselnou „figúrou fregeovca“. Predpokladám, že jednak preto, že si nebol istý, či verne pretlmočí moje názory, ktoré som prezentoval v diskusii, jednak preto, že figurína je vďačnejší terč, do ktorého možno strieľať bez obáv, že niekomu ublížime. Spomínam to iba preto, že s niektorými názormi fregeovca v podaní Raclavského naozaj nesúhlasím. Neakceptujem napr. fregeovcov názor, že všetky entity uchopujeme v myšlienkach iba nepriamo, prostredníctvom ich zmyslu zavedeného Fregem. Domnievam sa, že minimálne o jednoduchých abstraktných entitách to neplatí.

Napríklad číslo 3 alebo vlastnosť *byť nepárne* sa v myšlienke, že 3 je nepárne, vyskytujú priamo, nie prostredníctvom nejakého „zástupcu“, akým je fregeovský zmysel. Zmysluplnými zložkami abstraktných entít, a teda aj významov jazykových výrazov, čiže ideálnych myšlienok, môžu byť podľa môjho názoru iba abstraktné entity. Významy sa môžu o fyzických predmetoch iba zmiňovať, nemôžu ich však obsahovať.

Protí tomu možno namietnuť, že existujú abstraktné objekty, v ktorých sa vyskytujú fyzické predmety (jednotliviny). Takým objektom je napríklad množina, do ktorej patria iba Raclavský a Etna. Pritom sa zabúda na to, že takéto prvky sa menia, resp. môžu zmeniť na nepoznanie a že bez empirického sledovania ich zmien po určitom čase nebudeme môcť a priori rozhodnúť, ktoré konkrétne hmotné predmety patria do danej množiny. O predmetoch, ktoré prekonali výraznejšie zmeny, nebudeme môcť bez relevantných empirických znalostí ich vývinu povedať, či sú, alebo nie sú jej prvkami, dokonca ani vtedy, keď sa im ocitneme zoči-voči.

Ak fyzický prvok množiny prestane existovať, mala by existenciu stratiť aj množina,

⁶ V kvantovej fyzike sa uvažuje o možnosti výskytu elektrónov na dvoch miestach súčasne, od ktorej tu môžeme pokojne abstrahovať, pretože to nie sú objekty, ktoré sa pomenúvajú vlastnými menami.

do ktorej prvok patrí, a s ňou aj všetky jej nadmnožiny a množiny, ktoré sú výsledkom nejakej množinovej operácie na tejto množine. Množiny s fyzickými prvkami sú značne kontroverzné útvary, ktoré štandardná teória množín nepozná (hoci vo výkladoch tejto teórie sa často uvádzajú ako príklady množín). Ich zavedenie do teórie by mohlo ohroziť aj jej konzistentnosť. Množina s meniacimi sa fyzickými prvkami už nemá status čisto abstraktného objektu a nadobúda črty, ktoré majú aposteriórny charakter. Jej identifikovateľnosť, poznateľnosť a reidentifikovateľnosť závisia od zmien empirického sveta a nášho poznania tohto sveta, čo o identifikovateľnosti a poznateľnosti množín obsahujúcich ako svoje prvky rýdzo matematické predmety evidentne neplatí. Pokiaľ sa v oblasti aplikácií zavádzajú množiny s empirickými prvkami, zvyčajne sa implicitne predpokladá, že tieto prvky sa nemenia, alebo sa od ich zmien abstrahuje (spravidla implicitne).⁷ O možnosti zániku týchto prvkov sa vôbec neuvažuje. Mohli by sme tiež povedať, že do množiny nevstupuje sám fyzický predmet so všetkými svojimi vlastnosťami a vzťahmi k iným entitám, ale iba jeho abstraktný extrakt, reprezentant, v ktorom sa od zmien, vlastností a vzťahov fyzického predmetu k iným jednotlivinám abstrahuje. Nie je však jasné, či sa abstrahuje od všetkých jeho atribútov, alebo iba od niektorých (ani to, od ktorých). Tento problém si autori buď neuvedomujú, alebo ho ignorujú.

P. Tichý o výskytoch materiálnych objektov v myšlienkach. Väčšiu pozornosť než iní autori venoval uvedenému problému Tichý vo svojej monografii ([13], 209 – 212). Žiaľ, jeho kľúčové formulácie neposkytujú jednoznačnú odpoveď na otázku povahy materiálnych predmetov v abstraktných entitách. Na jednej strane tvrdí, že materiálny predmet vstupuje do abstraktnej entity ako tzv. *holé* individuum, ktoré si „do nej neprináša svoju prírodnú históriu“ (čo v danom kontexte predstavuje súbor jeho empirických vlastností), na druhej strane tvrdí, že individuum nie je holé v tom zmysle, že by bolo aktuálne bez vlastností, ale v tom zmysle, že žiadna „netriválna [empirická] vlastnosť, ktorú náhodou exemplifikuje, nie je jeho konštitutívnu zložkou“ ([13], 210). V tejto súvislosti treba dodať, že V je podľa Tichého empirická vlastnosť individua I práve vtedy, keď bez empirie nemožno určiť, či I má V, alebo nemá. Možno ju tiež charakterizovať aj ako takú vlastnosť individua I, ktorú predmet I môže mať, aj nemať. Pod konštitutívnu zložkou individua má tu Tichý zrejme na mysli jeho nevyhnutnú vlastnosť. Druhá téza do istej miery potvrdzuje domnienku, že materiálny objekt má v abstraktnej entite, teda aj v myšlienke, všetky svoje empirické vlastnosti, a teda že holé individuum je vlastne individuum so všetkými svojimi vlastnosťami.

Všimneme si najprv prvú tézu, ktorú Tichý avizuje už na s. 209, kde tvrdí, že „abstraktná entita obsahujúca [involving] materiálne objekty zvyčajne [normally] nededí empirické vlastnosti týchto objektov“. Táto formulácia nie je celkom jednoznačná, pretože ju možno interpretovať jednak v tom zmysle, že abstraktná entita tieto vlastnosti síce „nededí“, ale materiálne objekty v nej obsiahnuté si ich ponechávajú, jednak v tom zmysle, že

⁷ Vďaka tomu môže byť používanie takýchto množín v aplikáciách nielen neškodné, ale aj užitočné.

tieto vlastnosti „nededia“ ani hmotné objekty, ktoré sa v nej vyskytujú. Predpokladajme druhú možnosť, podľa ktorej *hmotný* predmet sa môže v abstraktnej entite, a teda aj v myšlienke, vyskytovať len bez svojich empirických vlastností. Ako príklad abstraktnej entity obsahujúcej materiálne predmety Tichý uvádza triedu, do ktorej patria iba Etna a Vezuv, a konštatuje, že hoci „Etna aj Vezuv sú viditeľné predmety, ich trieda nie je viditeľná“, lebo „iba materiálne objekty odrážajú svetelné lúče“ ([13], 209). Viditeľné zrejme nie sú ani prvky tejto triedy Etna a Vezuv, lebo viditeľnosť je ich empirická vlastnosť, ktorú môžu niekedy mať, a inokedy nemať. To isté môžeme povedať aj o Raclavskom v myšlienke $U(\mathbf{r})$. Raclavský nielenže nie je v nej viditeľný, ale nie je ani filozof, ani nefilozof, ani Čech ani Nečech, ani alkoholik, ani nealkoholik, ani fajčiar, ani nefajčiar atď., a hoci sa v myšlienke $U(\mathbf{r})$ konštatuje, že uteká, Raclavský v nej nemá ani vlastnosť U , ani jej negáciu $\text{non } U$. Keď to zovšeobecníme na všetky vlastnosti a fyzické predmety, môžeme konštatovať, že pre každú empirickú vlastnosť V a každý fyzický predmet I platí, že *I ako zložka abstraktnej entity nemá žiadnu zo svojich empirických vlastností ani jej negáciu*. A treba dodať, že mu chýbajú nielen všetky *aktuálne* empirické vlastnosti, ale aj jeho minulé a budúce vlastnosti, nehovoriac o *možných* vlastnostiach, ktoré nikdy nemal ani mať nebude, ale mohol by ich mať. Fyzickému individuu I zostanú v myšlienke iba jeho esenciálne vlastnosti, ku ktorým patrí vlastnosť byť totožný s I , a vlastnosti, ktoré z nej vyplývajú.

Je však predmet bez svojich empirických vlastností ešte fyzickým objektom? Je Raclavský totožný so svojím korelátom \mathbf{r} v myšlienke $U(\mathbf{r})$? Každý človek má *určitú* hmotnosť, výšku, farbu pleti a nespočetné množstvo iných vlastností, ktoré \mathbf{r} chýbajú. Raclavský prednáša logiku, konzultuje, diskutuje s poslucháčmi, cestuje, holí sa atď. a vykonáva množstvo iných činností, ktoré presahujú možnosti \mathbf{r} , pretože nemá vlastnosti nevyhnutné na realizáciu týchto činností. Nemá dokonca ani zmysel zložke \mathbf{r} ako významu mena „J. Raclavský“ takéto vlastnosti pripisovať. No keďže Raclavský ich má a \mathbf{r} ich nemá, totožnosť Raclavský = \mathbf{r} je evidentne nepravdivá (ak nie nezmyselná) a svedčí o neprijateľnosti koncepcie, ktorá stotožňuje fyzické predmety s ich pendantmi v ideálnych myšlienkach. Takáto koncepcia je jednoducho nekonzistentná.

Úvahu o prvej téze môžeme uzavrieť konštatovaním, že ak fyzický predmet vstupuje do myšlienky bez svojich empirických vlastností, tak v nej stráca nielen svoj materiálny charakter, ale aj identitu. Takýto objekt je číre abstraktum. Svedčí o tom aj skutočnosť, že v Tichého systéme možno dokázať, že každé individuum (v jeho zmysle) má *nevyhnutne* nejaké empirické vlastnosti.⁸ Objekt bez nich *nie je individuum*, teda predmet typu ι , do ktorého sa individua zaraďujú v Tichého typológii objektov.⁹

⁸ Pozri ([1], 147 – 151 alebo [4], 154 – 158).

⁹ Vo svojej monografii [13] Tichý naznačuje aj na možnosť abstraktnejšieho chápania individuí v *logike a logickej sémantike*, ktoré by materiálne individua nahradilo ich abstraktnými surogátmi či náhradkami ([13], 201). Domnievam sa, že aplikáciou tohto chápania na významy (ideálne myšlienky) by sa dalo vyhnúť ťažkostiam a problémom, na ktoré naráža koncepcia, podľa ktorej individua sú materiálne objekty. Žiaľ, Tichý abstraktnejšie ponímanie individuí nerozvádza a na s. 197 – 198, kde explicitne vymenúva kategórie entít, ktoré sa majú nahradiť ich surogátmi, individua vynecháva. V stati [11]

Vráťme sa teraz k druhej téze, podľa ktorej individuum nie je holé v tom zmysle, že by bolo aktuálne bez vlastností, ale v tom zmysle, že žiadna „netriviálna [empirická] vlastnosť, ktorú náhodou exemplifikuje, nie je jeho konštitutívnu zložkou“ ([13], 210). To možno chápať jednak tak, že individuum má vo význame *všetky* vlastnosti, ktoré mu prislúchajú ako materiálnemu objektu, jednak tak, že niektoré zo svojich vlastností má aj ako zložka významu, a niektoré nemá. Určite si ponecháva všetky svoje esenciálne, nevyhnutné vlastnosti, ktoré nemôže nemať, čo nepopiera ani Tichý. Nie je však jasné, či mu zostávajú aj jeho empirické vlastnosti. V prípade zápornej odpovede individuum stráca svoj materiálny charakter aj identitu, v opačnom prípade do významu vstupuje fyzické individuum so všetkými svojimi vlastnosťami, čo vedie k celému radu pochybných dôsledkov, na ktoré som už upozornil.

Týmto dôsledkom sa nevyhneme ani v koncepcii, podľa ktorej individuum má síce v myšlienke všetky svoje vlastnosti, ale od tých empirických abstrahujeme alebo im nevenujeme nijakú pozornosť, pretože sú nestále a pre pochopenie myšlienky irelevantné. Táto koncepcia sa príliš nelíši od podobných teórií, ktoré som už skúmal, a preto sa ňou nebudem podrobnejšie zaoberať.

K Raclavského kritike fregeovcových názorov. V prvom odseku kritiky na s. 676 Raclavský rekonštruje úvahu, na základe ktorej vraj prišiel Fregeovec k záveru, že individua nemôžu byť zložkami myšlienok. Nie som si istý, či som mu správne porozumel, pretože v texte nie je vždy ľahké odlíšiť jeho tvrdenia od toho, čo tvrdí pomyselný Fregeovec pod menom Cmorej. To najdôležitejšie je však jasné: Fregeovec vraj odmieta existenciu individuí v myšlienkach preto, že individua vždy majú nejaké vlastnosti (vrátane kontingentných). To by bol naozaj chabý dôvod tvrdiť, že individua v myšlienkach nejestvujú. Takýto Fregeovec by musel z myšlienok vykázat aj vlastnosti, vzťahy a všetky ostatné entity, pretože každá entita má nejaké vlastnosti. Nemôžem súhlasiť ani s Raclavského pokusom o stručnú rekonštrukciu Fregeovcových úvah, ktorú ponúka v nasledujúcich riadkoch. Ako som už uviedol, abstraktné objekty nemusia byť v myšlienkach vždy zastúpené „nějakým typickým Fregeánským smyslem“ ([10], 676).¹⁰ Musím odmietnuť aj názor, že Fregeovec si pri uvažovaní o individuu označenom vlastným menom primýšľal niečo, čo v myšlienkach vôbec nie je. Napríklad pri uvažovaní o Etna Fregeovec vraj vkladá do myšlienky, že Etna je vyššia ako Vezuv, niečo „co v té myšlence vůbec není“. To platí skôr o koncepcii, ktorá do myšlienky vkladá celé individuum aj s jeho vlastnosťami. Fregeovcovi v nej stačí jeho abstraktný reprezentant, ktorý individuum zastupuje a jednoznačne vyčleňuje. Myslím, že lekcia, ktorú Raclavský adresoval Fregeovcom v prvom odseku svojej kritiky na s. 676, sa úplne minula svojho cieľa.

Presnejšie mieri vo svojej druhej výhrade na s. 676 – 677, ktorá sa týka uchopenia individuí v myšlienkach. Obhajuje v nej názor, že „v myšlence jsou entity uchopeny pří-

Raclavský uvažuje o aj o možnostiach abstraktného chápania individuí, ale v článku [10] sa oň neopiera.

¹⁰ Hoci Frege by s tým asi nesúhlasil.

mo, bezprostředními transparentními smysly, ne nepřímou, oklikou“ ([10], 677), t. j. pomocou nejakých znalostí o vlastnostiach týchto entít.¹¹ Napríklad na to, aby sme uchopili či pochopili myšlienku, že Etna je sopka, nemusíme nič vedieť o vlastnostiach Etny.¹² Proti tomu možno namietnuť, že musíme vedieť aspoň to, že Etna má vlastnosť byť totožná s Etnou, a priznať jej všetky esenciálne vlastnosti, ktoré z tejto vlastnosti vyplývajú,¹³ napríklad vlastnosť byť taký vysoký ako Etna, nachádzať sa na tom istom ostrove ako Etna, mať ten istý tvar ako Etna a pod. Nemožno preto súhlasiť s tým, že myšlienku o Etne môžeme pochopiť bez toho, že by sme poznali aspoň niektoré z jej vlastností. Poznanie identity individua je neodmysliteľne späté s poznaním niektorých jeho vlastností. Kto nepozná vlastnosť byť Etnou, ten nepozná ani Etnu, a naopak. Zo širšieho kontextu možno však usúdiť, že Raclavský by túto pripomienku akceptoval, pretože pod vlastnosťami pravdepodobne rozumel empirické, a nie esenciálne vlastnosti Etny.

Raclavský chcel zrejme povedať, že myšlienku o Etne môžeme pochopiť *aj vtedy*, keď o žiadnej jej *empirickej* vlastnosti nevieme, či Etne prislúcha, alebo nie. Keď to zovšeobecníme, môžeme povedať, že myšlienku o fyzickom indivíduu môžeme pochopiť a indivídium v nej uchopiť bez akýchkoľvek znalostí o jeho empirických vlastnostiach. To je podľa môjho názoru idealizácia, v ktorej sa zabúda 1. na okolnosti, za ktorých si meno osvojujeme alebo ho zavádzame, a 2. na nepopierateľný fakt, že hmotné indivíduá sa časom menia (opiera sa oň aj Tichého sémantika). Keď meno takého indivídua zavádzame alebo si ho osvojujeme, indivídium sa nám prezentuje ako jedinečný nositeľ určitých vlastností. To nám umožňuje vyčleniť ho z jeho prostredia a odlíšiť od ostatných indivídií. Niektoré z týchto vlastností utvárajú jeho identitu, sú stabilné a preň nevyhnutné, iné mu prislúchajú iba dočasne a keď ich stratí, nadobudne nové vlastnosti. To znamená, že empirický „výzor“ indivídua sa *môže* časom tak zmeniť, že v ňom nespoznáme predmet, ktorého meno sme si kedysi osvojili alebo ktorý sme sami pomenovali. Budeme ho síce môcť odlíšiť od ostatných indivídií, nie však vedieť, že je to predmet totožný s pôvodným indivídium. Toto vedenie by sme mohli získať iba prostredníctvom *empirického* sledovania zmien, ktoré prekonáva.¹⁴ Naše poznanie identity materiálneho indivídua nezávisí len od poznania jeho esenciálnych vlastností, ale aj od našich poznatkov o trajektórii zmien, ktorými prechádza. So zreteľom na empirickosť týchto poznatkov a viacerých

¹¹ Toto tvrdenie je dôsledkom všeobecnejšej epistemologickej tézy P. Tichého, namierenej proti značne rozšírenému názoru, že „individua známe, poznáme, nikoli priamo, ale vždy až skrze vlastnosti, ktoré má“ ([10], 677). Podľa Tichého indivídium musíme najprv vybrať, identifikovať, a až potom ho môžeme empiricky skúmať. Musíme totiž vopred vedieť, ktoré indivídium je predmetom nášho kognitívneho záujmu. Ako píše Raclavský, „musíme nepochybné najdříve určit, kognitívne uchopiť, jisté indivídium, které ty vlastnosti nese... a to dřive, než ho budeme moci empiricky ohledávat“ ([10], 677). Inými slovami, indivíduá ako také poznávame priamo, bez toho, že by sme sa museli najprv zamerať na ich vlastnosti, a potom na základe týchto vlastností identifikovať ich nositeľa.

¹² Budem predpokladať, že vlastnosť byť sopkou poznáme.

¹³ To neznamená, že tieto vlastnosti musia byť explicitne prítomné vo význame slova Etny.

¹⁴ Poukazujem na to aj v stati [2], (pozri [4], 132 – 135) a v článku [3], (pozri [4], 175), kde skúmam aj problémy späté s určením identity dvojníkov či dvojčiek, ktoré tu vynechávam.

možností, ktorými sa trajektórie zmien uberajú, empirický charakter má aj naše poznanie identity fyzického individua.

Naša znalosť identity materiálneho individua obsahuje analytickú a empirickú zložku. Do prvej patria niektoré esenciálne vlastnosti individua a do druhej niektoré z jeho empirických vlastností. Keď takéto individuum stratíme na dlhšiu dobu z dohľadu, naša znalosť jeho identity sa môže zredukovať na znalosť súboru jeho niekdajších nám známych vlastností, ktoré nám neskôr nemusia stačiť na jeho identifikáciu. Tichý zúžil poznanie identity individua na poznanie jeho triviálnych esenciálnych vlastností, s ktorým vystačíme *nanajvýš* pri kontakte s predmetom, či už blízkym, alebo ďalekým, akým môže byť osoba, s ktorou hovoríme, pero, ktorým píšeme, alebo šálka kávy, ktorú pijeme, ba i hviezda, na ktorú sa pozeráme ďalekohľadom.¹⁵ Je to poznanie toho, čo je tu s nami či pred nami (či už blízko, alebo ďaleko), čo dokážeme oddeliť od ostatných fyzických predmetov, a tým ho vyčleniť, hoci niekedy len zrakom. Keďže pritom neraz použijeme zámeno „toto“, nazval by som ho poznaním *totovosti* individua. Lenže toto poznanie je iba časťou poznania jeho identity. Vystačíme s ním iba pri synchronickom prístupe k realite. Pri diachronickom skúmaní musíme siahnuť aj po empirických poznatkoch. Nemusíme totiž vedieť, že toto tu je totožné s tým, čo sme už identifikovali niekedy v minulosti, hoci nemáme najmenšie pochybnosti o identite tohto tu a nemali sme ich ani v minulosti.

Čo z tejto úvahy vyplýva pre naše uchopenie individua v myšlienke? Predovšetkým záver, že „úchop individua“ nie je ani „prstý“, ani „priamy“, ako sa nazdáva Raclavský. Prsté a priame je *nanajvýš* uchopenie jeho *totovosti*, hoci aj o tom pochybujem. Môžeme azda skúmať individuum bez predchádzajúceho, často okamžitého zistenia jeho miesta a bez „automatického“ zaregistrovania niektorých vlastností, ktorými sa vyčleňuje zo svojho prostredia? Bez nich by sme sotva vedeli, čo máme skúmať. Vedeli by sme, čo držíme v ruke, keby sme šálku, z ktorej pijeme kávu, nevideli, necítili ju hmatom ani ústami pri popíjaní? Názor, že fyzické individuum uchopujeme priamo, „a to dříve než ho budeme moci ohledávat ,identifikovat na základě vlastností“, pokladám za epistemologickú ilúziu, ktorá žije z toho, že proces uchopovania predmetov nie je dostatočne preskúmaný.

Na s. 677 – 678 Raclavský píše, že názor, podľa ktorého „k poznání individua musíme nejdříve poznat jeho vlastnosti“, vedie k epistemického kruhu, pretože „ke zjištění, které vlastnosti individuum má, musíme nejdříve uchopit to individuum, co ony nějaké vlastnosti nese“. Tento kruh pokladá Raclavský za najťažšie previnenie inkriminovaného názoru proti zdravému rozumu. Domnievam sa, že na kruhu pripomínajúcom spory o tom, či prv bolo vajce, alebo sliepka, sa podieľajú obidve strany. V skutočnosti predmet identifikujeme zároveň s vlastnosťami, ktoré určujú jeho miesto a vyčleňujú ho z prostredia, v ktorom sa nachádza. Bez ich poznania nemožno o bezprostrednom uchopení individua vôbec hovoriť.

V závere svojej state na s. 678 Raclavský píše, že moja „centrální výhrada proti Tichému, tedy to, že to nejsou individua, co je v myšlence, ale jejich nějací nepřímí zástup-

¹⁵ Narážam na príklady, ktoré uviedol Tichý v monografii [13] na s. 211.

ci, je stejně lichá“,¹⁶ pretože som vraj „vzal písomne a doslova Tichého pasáž, v níž je napadán Frege. Zapomněl [jsem] si ale dočíst pasáže, v nichž propoziční konstrukce, myšlenky, jsou sestaveny jedině z podkonstrukcí, takže nikoli Etna jako taková, ale ⁰Etna je to, co je součástí myšlenky“, že Etna je vyššia ako Vezuv (túto myšlienku Raclavský zapísal v jazyku Tichého logiky, od čoho tu môžeme upustiť). Horný index pred menom Etna označuje operáciu tzv. trivializácie, ktorú zaviedol Tichý do poslednej, najrozpracovanejšej verzie svojej logiky ([13], 63). Keď túto operáciu aplikujeme na ľubovoľnú entitu B, dostaneme tú istú entitu B. Mohli by sme ju charakterizovať aj ako operáciu výberu, ktorou entitu iba (kognitívne) vyčleníme a necháme tak, prípadne ju podrobíme ďalším operáciami, ale už mimo trivializácie. Výsledok uplatnenia trivializácie sa ničím nelíši od entity, na ktorú sme túto operáciu aplikovali. Napríklad keď trivializujeme individuum, akým je Raclavský, dostaneme Raclavského.

Podľa Tichého teórie významy sú isté presne definované zloženiny, ktoré sa nazývajú konštrukcie. Patria k nim aj trivializácie rôznych entít, okrem iného aj trivializácie individuí. Práve tieto konštrukcie sú významy mien označujúcich individuá. Individuum samo osebe ešte nie je konštrukcia, a teda ani význam. To znamená, že zložkou myšlienky, že Etna je sopka, nie je Etna, ale až jej trivializácia ⁰Etna, ktorá predstavuje jednoduchý, podľa Raclavského ďalej *neanalyzovateľný* význam mena Etna.

V prvej námietke na s. 678 mi Raclavský vyčíta zanedbanie tohto rozdielu, ktoré vraj viedlo k tomu, že som opomenul aj skutočnosť, že individuum nie je „součástí myšlenky“, že Etna je sopka. Tvrdenie, že individuum I nie je zložkou trivializácie ⁰I len preto, že I nie je konštrukcia, a teda ani význam, mi pripadá nielen čudné, ale aj účelové. Podobá sa tvrdeniu, že slová a vety sa neskladajú z hlások, lebo na rozdiel od slov a viet nemajú význam. Veď čím sa líšia trivializácie ⁰Etna, ⁰Kriváň a ⁰Gerlach, ak nie práve svojou druhou zložkou? A je priam zarážajúce, že „jednoduchý“, „neanalyzovateľný“ pojem ⁰I sa po aplikácii operácie ⁰ na I zmení práve na I, hoci I nie je – podľa Raclavského – „součástí“ ⁰I. Veď práve od I závisí význam mena tohto individua. Keď za zložky konštrukcie vyhlásime len jej podkonštrukcie, tak s ním musím súhlasiť. Je to však intuitívne? A prispieva to k riešeniu nášho problému týkajúceho sa výskytu fyzických individuí v ideálnych myšlienkach? Keď tento prístup uplatníme aj na abstraktné objekty, napríklad na čísla a číselné operácie, tak dôjdeme k záveru, že ani čísla, ani operácie na nich nie sú zložkami významu ich mien a myšlienok z nich utvorených. Ako však odlišíme význam ⁰2 od významu ⁰7, ak nie práve tým, že prvá trivializácia obsahuje číslo 2 a druhá číslo 7? Raclavský by asi povedal, že tým, že prvá konštruuje číslo 2 a druhá číslo 7. To iste, ale hádam preto, že zložkou prvej je číslo 2 a zložkou druhej číslo 7. Ako inak by sme vedeli, čo jednotlivé trivializácie konštruujú? Dôsledkom tézy o primitívnosti významov tvaru ⁰I a ich neanalyzovateľnosti je aj intuitívne neprijateľný záver, že časťami významu vety $2+7=9$, čiže konštrukcie ${}^02 + {}^07 = {}^09$, nie sú ani čísla 2, 7, 9, ani relácia =, ani operácia +.

V závere svojho článku ide Raclavský ešte ďalej a vyhlasuje, že vzhľadom na logickú jednoduchosť trivializácie ⁰Etna a absenciu Etny v nej („není v ní obsažena“) „nemá

¹⁶ Citát som nepatrne prispôbil kontextu, a to presunom spony „je“ spreď citátu do jeho vnútra.

mysl se ptát, „jaké druhy vlastností má individuum v propoziční konstrukci?“, „jaké vlastnosti má individuum ve své trivializaci?“, či přemýšlet, „zdali se individuum vyskytuje ve své trivializaci bez vlastností“. Zdá sa, že nám už zostáva len jedno: dať na Wittgensteinovu radu „O čom nemožno hovoriť, o tom treba mlčať“ a na tomto mieste príspevok skončiť.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/0162/09.

LITERATÚRA

- [1] CMOREJ, P.: Holé individua a predikácia. In: M. Zouhar (ed.): *Jazyk z pohľadu sémantiky, pragmatiky a filozofie vedy*. Bratislava: Filozofický ústav SAV 2006, s. 137 – 161. Stať vyšla aj v knihe ([4], 141 – 171).
- [2] CMOREJ, P.: Vlastné mená a aposteriornosť výrokov o identite. In: *Organon F*, 13, 2006, č. 4, s. 481 – 494. Článok vyšiel aj v knihe ([4], 124 – 140).
- [3] CMOREJ, P.: K pojmom identifikácie. In: *Organon F*, 15, 2008, č. 4, s. 439 – 457. Stať vyšla aj v knihe ([4], 172 – 193).
- [4] CMOREJ, P.: *Analytické filozofické skúmania*. Bratislava: Filozofický ústav SAV 2009.
- [5] FREGE, G.: O zmysle a denotáte. In: *Filozofia*, 47, 1992, č. 6, s. 349 – 363. Preložil A. Riška.
- [6] FREGE, G.: Myšlienka: Logické skúmanie. In: *Organon F*, 3, 1996, č. 3, s. 262 – 281. Preložil I. Hanzel.
- [7] FREGE, G.: *Základy aritmetiky. Logicko-matematické skúmanie pojmu čísla*. Bratislava: 2001. Vyšlo ako príloha časopisu *Organon F*. Preložil P. Balko.
- [8] FREGE, G.: Dopis Jourdainovi. In: *Organon F*, 7, 2000, č. 1, s. 40 – 41. Preložil J. Raclavský.
- [9] HUSSERL, E.: *Logická zkoumání I. Prolegomena k čistě logice*. Praha: OIKOYMENH 2009. Preklad K. S. Montagová a F. Karfík.
- [10] RACLAVSKÝ, J.: Individua v myšlenke-propozici: Tichého přístup. In: *Filozofia*, 64, 2009, č. 7, s. 669 – 679.
- [11] RACLAVSKÝ, J.: Projikování a abstraktní vs. konkrétní individua. In: *Studia Neoaristotelica*, 6, 2009, s. 234 – 245.
- [12] RACLAVSKÝ, J.: *Jména a deskripce: logicko-sémantická zkoumání*. Nakladatelství Olomouc 2009.
- [13] TICHÝ, P.: *The Foundations of Frege's Logic*. Berlin – New York: Walter de Gruyter 1988.

prof. PhDr. Pavel Cmorej, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava I
SR
e-mail: filoorg@savba.sk